

פתרון הבחינה

היסטוריה

חורף תשפ"א, 2021, שאלון: 22281

תכנית ישנה 70%

מוגש ע"י מורים להיסטוריה בבית הספר לבגרות של יואל גבע

הערות:

1. התשובות המוצגות כאן הן בגדר הצעה לפתרון השאלון.
2. תיתכנה תשובות נוספות, שאינן מוזכרות כאן, לחלק מהשאלות.
3. חלק מהתשובות הן בנקודות בלבד, על הנבחן לפרט את הדברים.

פרק ראשון – ממדינת מקדש לעם הספר – בית שני

הנבחרים נדרשו לענות על אחת מהשאלות 1-3

שאלה 1- מקור – תקופת הנציבים הרומאים

סעיף א'

מדיניות השלטון הישיר הייתה צורת שלטון בה ממונה נציג רומאי, איש צבא, המפקד על האזור. לאחר תקופת שלטונו של הורדוס, ולאחר שלא נמצא לו מחליף ראוי ע"י הרומאים. הפכה יהודה לפרובינקיה ובראשה עמד נציב שמינה הקיסר. לראשונה מימי ממלכת החשמונאים (167 לפנה"ס) השלטון בארץ אינו בידי יהודים. השינוי במעמדה הפוליטי והמשפטי של יהודה בא לידי ביטוי גם בקְנִזוּס - מפקד שנהגה רומא לערוך בכל פרובינקיה חדשה.

הנציב שמונה ע"י הקיסר, ישב בקיסריה יחד עם מפקדת הצבא והיה כפוף לנציב בסוריה. המינוי היה לתקופת זמן מוגדרת.

סמכויות הנציב ביטאו את השעבוד של יהודה:

- ✓ אחראי על הסדר הציבורי בעזרת חיל עזר מקומי שגייס מהאוכלוסייה ההלניסטית מסבסטיה וקיסריה.
- ✓ אחראי על גביית המיסים.
- ✓ בעל הסמכות השיפוטית.
- ✓ המפקח על חיי הדת: המינוי כוהנים, בידוי הופקדו בגדי הכהן הגדול. הכהן הגדול המשיך להיות נציג העם לפני השלטונות.

סעיף ב'

שני מאפיינים של שלטון הנציבים הרומאים ביהודה באים לידי בקטע – **פגיעה ברגשות דתיים-לאומיים** - הנציבים ניסו לפגוע בקודשי היהדות – הם הכניסו תמונות ודגלי צבא לירושלים ורצחו יהודים כי התנגדו לפועלם. הקיסר הרומי קליגולה (41-37) דרש מכל תושבי הקיסרות להציב את פסלו בבית המקדש. הוראה זו בוטלה אך השאירה משקע מר בקרב היהודים. הגזירה של קליקולה יצרה ליכוד של העם נגד השלטון הרומי.

בקטע – "פלוורוס...שלח להוציא שבע-עשרה כיכרות כסף מאוצר המקדש..." ניסיון לשדוד את אוצר בית המקדש המשתמש את הפולחן היהודי, את האלמנט והיתומים ואת העם היהודי כולו. הנציבים זלזלו גם בחגי ישראל – למשל חיילים רומאים הכו יהודים ברחבת בית המקדש בחג הפסח. השפעת המאפיין על פרוץ המרד הגדול – היהודים ראו בפעולות הנציבים פגיעה חמורה בחירות הדתית שלהם, בפולחן שלהם ובקודש הקודשים שלהם. הם לא יכלו לסבול עוד את הזלזול המופגן וחוסר ההבנה שגילו הנציבים כלפי הדת היהודית. הקנאות הדתית הלכה והתגברה והקריאה למרד בשלטון הלכה והתחזקה.

עושק שהעמיק את הקיטוב הכלכלי. השלטון הרומאי הטיל מיסים כבדים. הטלת המיסים עוררה התנגדות כלכלית וכללית כי היא סמלה את השעבוד ואת אובדן החירות של יהודה. למיסים נוספו מעשי עושק של הנציבים שניצלו את שלטונם כדי להתעשר. בגלל המיסים התגבר המאבק בין המעמדות בחברה היהודית. האיכרים התרוששו, אבדו את הקרקעות ועברו לגור בעיר כפועלים. בעיר עצמה הייתה אבטלה והם לא מצאו עבודה. לעומתם המשפחות הנכבדות שיתפו פעולה עם הרומאים ולכן במקביל להתעשרותם, נחלש מעמדם בעיני העם והם לא יכלו לרסן את העם בשעת הצורך. בקטע – "...לא פסח על כל סוג של שוד והתעללות...הכריז כי לכל איש נתונה הרשות לשדוד ולגזול, בתנאי שהוא עצמו יקבל חלק מהשלל." ניתן להציג גם את החרפת המתח מול הנוכרים בארץ ואירועי קיסריה באמצעות הציטוט – "בינתיים שבו מרומא היוונים של קיסריה, שזכו במשפט שלפני נירון..."

השפעת המאפיין על פרוץ המרד הגדול – יהודים רבים נכנסו למשבר כלכלי גדול כתוצאה מפעולות הנציבים וככל שגבר הקיטוב בחברה היהודית כך העמיקה השנאה כלפי עשירי היהודים והשלטון הרומאי. הפעולה הראשונה שעשו מנהיגי המרד הייתה לשרוף את ארכיון ירושלים, שבו היו כל שטרי החוב. בכך הצליחו להעביר לצדם עניים רבים ששמחו על שריפת העדות לחובם.

שאלה 2- הורדוס – מלך חסות

סעיף א'

שיקולים של הרומאים להנהיג "שלטון עקיף" באזורים שכבשו (יש להציג שניים מאלה):

מטרת הרומאים הייתה לייצב שלטון ברחבי האימפריה עם כמה שפחות כוח צבאי ושלטוני. לשם כך נהגו בחלק מהאזורים שתחת שליטתם ב"שלטון עקיף" – שליטה באמצעות שליטים מקומיים. הסיבות לכך היו:

1. ניצול קרבת המנהיג לעם על מנת למנוע חיכוך עם האוכלוסייה המקומית בגביית מיסים ושמירה על הסדר הציבורי – מנהיג מקומי מדבר בשפת העם, נוהג ע"פ מנהגיו, נותן לציבור תחושה שהוא מייצג אותם מול השלטון ותחושה שהשלטון מעביר מסר של רצון טוב במינוי אדם מתוך העם עצמו.
2. שליט מקומי יקל על הטמעת והפצת התרבות ההלניסטית – קיסרי רומא שאפו להטמיע את תרבותם וליצור אימפריה עם כמה שפחות גיוון תרבותי. הם לא הבינו את הגישה היהודית – דתית בנושאים רבים (אמונה באל אחד, שמירת שבת וכשרות, ברית מילה ועוד) ולכן ביקשו "למתן" את היהדות וליצור מגמת

"התיוונות". הטמעת התרבות תהיה יעילה יותר בעזרת שליט מקומי שישמש דוגמה אישית ויפעל מול האוכלוסייה המקומית בתחום.

3. שליט מקומי יהיה נאמן כי הוא תלוי לחלוטין בשלטון – מאחר והוא ממונה על ידי השלטון ותלוי בחסדיו, ובידי השלטון היכולת לקחת ממנו את השלטון, סברו הרומאים כי הם משיגים שליט נאמן בכל תנאי ומצב.

סעיף ב'

שני האתגרים העיקריים ש"מלך חסות" היה צריך להתמודד איתם היו:

1. שמירה על נאמנות לשלטון הרומאי – מלך החסות מונה ע"י השלטון הרומאי, אך היה מתוך האזור עצמו. על מנת לשמור על שלטונו הוא היה חייב להציג לשלטון נאמנות מוחלטת, אחרת היו מחליפים אותו באדם נאמן יותר.

פעולה שנקט הורדוס כדי להתמודד עם אתגר זה:

הורדוס הקפיד על צייתנות מוחלטת לקיסר רומא. הוא נענה לכל משאלותיו, ועמד בכל הדרישות (כולל תשלום כל המיסים בזמן) אף שהדבר הטיל עליו ועל הארץ עומס כבד בנפש וברכוש. בעייתו העיקרית הייתה קליאופטרה מלכת מצרים, שרצתה לשלוט על יהודה. מאמציה לסכסך בין הורדוס ובין הנבטים היו חלק ממאמצה לערער את שלטון הורדוס. בסופו של דבר, הורדוס הביס את הנבטים. כך, הוא הוכיח לרומאים את חשיבותו כאחראי על שמירת הביטחון והסדר באזור.

בשנת 32 לפנה"ס, התחלף קיסר באימפריה, מצרים נכבשה והפכה גם היא לפרובינקיה רומית. מעמדו של הורדוס התחזק. ב-30 לפנה"ס, הקיסר אישר מחדש את מעמדו כמלך, ואף הרחיב את גבולות ממלכתו. בשנים אלה השתלב הורדוס בסדר העולמי. בנוסף למעמדו הרשמי כמלך, הוא בנה קשרים הדוקים עם קובעי המדיניות ברומא, ובמיוחד עם הקיסר עצמו. הוא העריץ אותו, בנה לכבודו ערים ומקדשים, בסבסטי ובקיסריה, השתתף בפולחן הקיסר, וזכה לקבל את התואר "אוהב הקיסר" ו"אוהב הרומאים".

2. השגת תמיכה מהתושבים המקומיים – מאחר ומלך החסות הומלך ע"י הרומאים שהיו הכובש, האויב, ולא ע"י העם עצמו, היה עליו להתמודד עם השגת התמיכה מהעם עליו שלט. במקרים רבים הוא נחשב ע"י העם לבוגד ומשתף פעולה עם השלטון.

פעולה שנקט הורדוס כדי להתמודד עם אתגר זה:

מלכות הורדוס חוללה מהפכה חברתית. היא הביאה להתמוטטות סדרי החברה כפי שנתגבשו בתקופה החשמונאית. הורדוס הוציא להורג 45 מעשירי ירושלים אשר תמכו במתחריו מבית חשמונאי. התוצאה, האצולה הירושלמית שהייתה מקורבת לחשמונאים איבדה את מעמדה. במקומם צמחה אליטה חדשה. אלה היו יהודים שבאו מאזורי הספר: מאדום, מהגליל ומהגולה ההלניסטית והבבלית. כולם היו שותפים למדיניות של הורדוס שדגלה בשיתוף פעולה עם המשטר הרומי על מנת לשמור על האינטרסים הכלכליים והחברתיים שלהם. למשפחות הללו, הורדוס העניק אדמות ומשרות, וכך הוא הבטיח את נאמנותן אליו. כך הוא גם דאג לחסל את כל שרידי המשפחה החשמונאית, שנתפסו על ידו כאיום ותחרות, כך שלא יוכלו יותר לטעון לכתר המלכות.

שאלה 3- תוצאות המרד הגדול, חכמי יבנה

סעיף א'

תוצאות המרד הגדול בשני תחומים –

תוצאות בתחום הדמוגרפי - מספר ההרוגים היהודים היה גדול מאוד. יהודים רבים נמכרו לעבדות ואחרים נלקחו לשמש כטרף במשחקי הרומאים. מרבית האוכלוסייה היהודית התפזרה בערי המרכז והגליל שנפגעו פחות מהמרד.

תוצאות בתחום הדתי - בית המקדש חרב וירושלים נהרסה. המצוות הקשורות במקדש חדלו להתקיים, משרת הכוהן הגדול בוטלה ואתה עבודת הקורבנות, התרומות והמעשרות, והעלייה לרגל. יחד אתם נהרסו מוסדות ההנהגה הדתית של העם שישבו בירושלים. ניתן להציג גם את התוצאות בתחום הכלכלי.

סעיף ב'

שני הישגים של חכמי יבנה –

1. הקמה מחדש של המרכז הרוחני היהודי בעיר יבנה כתחליף לבית המקדש בירושלים. עם חורבן המקדש וירושלים, נעלמו מוסדות ההנהגה של הציבור היהודי. בלעדיותם דרכו אבדה. חכמי התקופה הקימו מחדש ביבנה את הנשיאות והסנהדרין שחזרה לתפקד גם כבית דין. בית הדין הגדול ביבנה פיקח על בתי הדין המקומיים ועל הסמכתם של חכמים ודיינים. ביבנה הוקם בית-מדרש שאליו הצטרפו חכמים מכל רחבי הארץ. בית-המדרש הפך למקום שבו לומדים תורה, ולבית דין שפוסק הלכות ומתקן תקנות. כך חזרו מוסדות ההנהגה הדתית של העם לתפקד ולכוון את חיי העם גם ללא מקדש.

2. עיצוב החיים הדתיים ללא המקדש – עם חורבן בית המקדש נפגעה יכולתו של היחיד היהודי ושל העם כולו לקיים את מצוות ההלכה במלואן. נדרש תהליך תיקון תקנות חדשות שיתאימו את החיים למציאות החדשה – מציאות ללא מקדש. המעבר מעם שחי סביב מקדש לעם שחיו סביב הספר, התנ"ך והספרים המפרשים אותו, הייתה ההישג המרכזי של חכמי יבנה.

שתי פעולות שעשו חכמי יבנה כדי להשיג את ההישגים שלהם –

מעבר לפעולות הקמת המוסדות ביבנה שהוצגה כבר, קבעו החכמים את בית הכנסת כמקום הפולחן המרכזי, במקום בית המקדש - בתי הכנסת, שנוסדו כבר בימי בית המקדש השני והיו בעלי תפקיד מצומצם, הפכו להיות המוקד של הפולחן היהודי - מקום התפילה, ההתכנסות, הטקסים הדתיים, לימוד התורה וההלכה. בית הכנסת החל לתפוס מקום מרכזי בחיי היהודים ולכן כונה "מקדש מעט".

קביעת דרכי כפרת עוונות ופולחן כחלופה להקרבת הקורבנות

א. "העבודה שבלב" הוצגה כאלטרנטיבה "לעבודת הקרבנות". אלו הן פעולות שיכול לעשות כל אדם יהודי, בכל מקום, ללא צורך בבית מקדש.

ב. גמילות חסדים השתרשה כמצווה שבאה ככפרת עוונות, במקום קרבן חטאת וכסגולה לחיים ארוכים.

ג. מיסוד התפילה – נקבעו מועדים קבועים לתפילה, נוספה תפילת ערבית לצד שחרית ומנחה שהיו נהוגות כבר בימי בית שני, "תפילת 18" נקבעה כתפילת חובה מידי יום ביומו.

ד. לימוד התורה – בית המדרש ביבנה הכשיר חכמים להוראת התורה. בימי חכמי יבנה הוקמו בתי מדרש רבים בהם לימדו תורה ולמדו תורה. התורה הפכה לחלק מרכזי בחיי הפולחן היהודי.

פרק שני – לאומיות וציונות

הנבחרים נדרשו לענות על אחת מהשאלות 10-13

שאלה 10- מקור – לאומיות ותכנית אוגנדה

סעיף א'

המאפיינים שמלכדים את בני אותו הלאום הם מרכיבים הקושרים, מאחדים ומייחדים את בני הלאום (על התלמיד להציג לפחות שלושה מאלה, ולהקפיד ששניים מתוכם מופיעים במקור):

- א. **שפה לאומית** - עד הופעת הלאומיות התקיימו באירופה שפות וניבים מקומיים שונים ורבים. השוני הגדול לא אפשר תקשורת בין אנשים ופילג אותם (לעיתים אפילו כפרים סמוכים דברו ניבים שונים). התנועות הלאומיות שנאבקו לעצמאות הבינו כי לשפה אחת יש כוח לגבש ולאחד אנשים ולייחד אותם מאחרים. השפה הלאומית היא אמצעי מאחד אך היא גם מקור לגאווה ומאפשרת לכל עם להחיות את עברו ולספר עליו באופן המיוחד רק לו.
- ב. **מנהגים ומסורות** - לכל עם יש מנהגים ומסורות משותפות – תלבושות, מאכלים, שירים, סיפורים, גיבורים עממיים, האופן בו חוגגים חגים – כל אלה מלכדים את העם, מבטאים את הערכים המשמעותיים עבורו ומייחדים אותו מקבוצות אתניות אחרות החיות בסביבתו. סיפורים עממיים נקראים – פולקלור, ותפקידם לספר על הגיבורים העממיים, תכונותיהם ומאפייני הלאום. בנוסף ישנם מיתוסים, שהם סיפורים בהם יש רק גרעין של אמת, ותפקידם להעביר לבני הלאום את הערכים החשובים לגיבושם ולהתהוותם במסגרת הלאומית.
- ג. **עבר ומוצא משותף** – לעם יש "סיפור" היסטורי משותף, גיבורים היסטוריים ועבר מפואר שיש לפעול על מנת להחזיר, ישנה אמונה במוצא משפחתי משותף וקשר גנטי, קשר דם בין כל חברי העם.
- ד. **סמלים** - לכל לאום יש סמלים לאומיים רבים כמו הדגל, סמל המדינה, ההמנון והמטבע. גם ימי חג לאומיים ושמות של אישים המונצחים ברחובות הופכים למעין סמלים לאומיים. סמלים מהווים מוקד להזדהות, תחושת שייכות וכבוד, וגורם מאחד של בני הלאום (המדינה) בינם לבין עצמם. סמלים מייחדים את בני הלאום, מעניקים להם זהות משל עצמם ומגדירים אותם לעומת לאומים אחרים.
- ה. **זיקה למולדת** - השטח בו נולד ו/או צמח הלאום. פיסת אדמה המעוררת רגשות של אהבה, געגוע, גאווה ואחדות. לשטח זה מיוחסת ההיסטוריה של העם. שטח זה נחשב ל"רכושם" של כלל בני הלאום כקבוצה ולא כאנשים פרטיים.
- ו. **שאיפה משותפת למדינה עצמאית של הלאום** – רעיון הלאומיות דחף את העמים להתלכד גם סביב הרעיון שמגיעה לעם עצמאות וריבונות משלו, שלטון עצמאי שיאפשר לעם לממש במולדת שלו את ערכיו וייחודו. זו זכותו ועליה הוא צריך להילחם.

שניים מהמאפיינים הבאים לידי ביטוי בקטע –

עבר ומוצא משותף – "ההיסטוריה של עם ישראל" ז'בוטינסקי מציג את ההיסטוריה היהודית כזו הקושרת אותו יחד, והקושרת אותו לארץ ישראל.

זיקה למולדת – "...מתחילה ומסתיימת בארץ ישראל...האהבה העתיקה לארץ ישראל...מסלול זה יכול להגיע אל קיצו רק בארץ ישראל" הקטע כולו עוסק בזיקה למולדת של העם היהודי. בסכנה של הוויתור עליה לטובת אוגנדה ובעוצמה שיש רק לה לאחד את העם ולהוות את הבית שלו.

בקטע בא לידי ביטוי, גם אם לא באמצעות ציטוטים ישירים, השאיפה המשותפת למדינת עצמאית של הלאום – הדיון בתכנית אוגנדה נעשה נוכח השאיפה של הקונגרס הציוני למצוא מדינה לעם, בה יוכל ליצור לעצמו ריבונות ועצמאות.

סעיף ב'

שני נימוקים נגד תכנית אוגנדה הבאים לידי ביטוי בקטע -

1. בזבוז משאבים כספיים המיועדים לא"י על מקום אחר – "...ושם כבר נעשה דבר מה ולפתע פתאום הסולטן מסכים...חבל לוותר על ההתחלות שנוצרו באוגנדה, הושקעו כספים ומאמצים, ועתה יהיה כל זה לזרים." ז'בוטינסקי מעלה חשש למצב בו עשר שנים לאחר ההחלטה לקחת את אוגנדה, שנים בהן יעשה מאמץ והשקעה להפכה לבית עבור היהודים, ישנה הסולטן העות'מאני את דעתו ויסיים לתת ליהודים את ארץ ישראל. ואז תהיה התלבטות קשה מה לעשות בכל מה שהושקע והוא יתבזבז.
2. אין ציונות ללא ציון, א"י היא המולדת ההיסטורית והבלעדית ורק בה תתכן הגשמת הציונות. לא ניתן לנתק את הקשר בין העם לארץ הייחודית לו – "...המסלול שמן הצעד הראשון ועד לאחרון בו היה כולו פולחן קודש לארץ ישראל. מסלול זה יכול להגיע אל קיצו רק בארץ ישראל." – ז'בוטינסקי מדגיש את הטיעון שטענו רבים בקונגרס – התנועה אינה רשאית להחליט על הבאת העם היהודי לארץ אחרת מלבד א"י. זכות הקיום שלה כתנועה היא למען הקמת בית לאומי בארץ. כל יעד אחר הוא בזבוז זמן ושקרי.

שאלה 11- הלאומיות באירופה ובארץ ישראל

סעיף א'

תמורה שחלה באירופה במאה ה-19 בתחום התקשורת - אמצעי התקשורת התפתחו במהלך המאה ה-19 באירופה באופן משמעותי, בתוכם הדפוס המתקדם, הפצת עיתונים והמצאת הטלגרף. כל אלה אפשרו קבלת והעברת מידע מהר ובאופן יעיל.

מנהיגי התנועות הלאומיות ניצלו את התקשורת על מנת להביא את רעיון הלאומיות לציבור הרחב. הם כתבו מאמרים בעיתונים, פרסמו כרוזים ודפי מידע, והפיצו באופן נרחב את הקריאה ללאומיות ואת הרעיונות שבבסיסה.

תמורה שחלה באירופה במאה ה-19 בתחום החינוך – בעקבות תהליך העיור החלו לקום בערים בתי ספר והחלה להתפתח מערכת חינוך, מנותקת מהכנסייה, בה הונח בסיס להכשרת הילד להשתלבות בעולם המתפתח. מערכת החינוך שימשה פלטפורמה לרעיונות הלאומיות ולערכי ההשכלה והרומנטיקה, אילו שווקו באמצעותה ודרכה הם עברו מהילדים להורים ולחברה כולה. ככל שרבו המאמנים ברעיון הלאומיות, התחזקו התנועות הלאומיות והצלחתן התרחבה.

סעיף ב'

תמורות שחלו ביישוב היהודי בארץ ישראל בשנים 1882-1914 :

תמורה בתחום הביטחון – הקמת ארגון "השומר" –

מושבות העלייה הראשונה נתקלו בבעיות בהגנת היישובים. בין היתר נאלצו להתמודד עם מציאות של גניבה ושוד מצד כנופיות שודדים מאורגנות. השמירה הערבית ששכרו המושבות הוכחה כלא

יעילה לאחר שהתברר שחלקם של השומרים שיתפו פעולה עם מעשי הגזל. כך התעורר הצורך בשמירה יהודית.

א. **הקמת "בר-גיורא"** - בספטמבר 1907 החליטו מספר אישים בולטים בעלייה השנייה (ישראל שוחט, יצחק בן-צבי, ישראל גלעדי, אלכסנדר זייד) להקים במסגרת קולקטיב¹ סגירה ארגון שמירה חשאי בשם **"בר-גיורא"** והציעו עצמם כשומרים שכירים במושבות.

ב. **מעבר לארגון "השומר"** - לאחר כשנה וחצי של פעילות, אשר התרחבה באופן הדרגתי לחלקים שונים בארץ, החליטו החברים להרחיב את הארגון וב-1909 הקימו את ארגון **"השומר"**.

ג. **מאפייני הארגון** - השומרים, לבושים כערבים ורכובים על סוסים ייצגו נכונות להתמודד עם הסכנות ללא פחד תוך הקרבה עצמית, אומץ לב ומיומנות בנשק. כך תרם הארגון רבות להפחתת נוכחות השומרים הערבים ולחיזוק "היהודי החדש". הם קיימו מיוני קבלה קשים ואימונים קשים אף יותר. אך במקביל, לא ויתרו על רעיון העבודה וההתיישבות. הם קיבלו על עצמם משימות של החזקת קרקע, עיבודה, הכשרתה והשמירה עליה. אנשי "השומר" הבינו, כי השמירה העברית, בדומה לעבודה העברית, היא חלק בלתי נפרד מדמות היהודי החדש, הלוחם, היודע לאחוז בנשק ולדאוג לעצמו. הם התחייבו לעבוד שנה בחקלאות כחלק ממשימות הארגון והתנו את העסקתם במושבות בהעסקת פועלים עבריים בלבד.

הקמת ארגון "השומר" סייעה לקידום הלאומיות היהודית בכך שחיזקה את הזהות היהודית כזהות אקטיבית ופעילה, תכונות מהותיות שנדרשו למאמץ בארץ ישראל. על מנת להקים מדינה ריבונית ועצמאית במרחב של ארץ ישראל נדרש גם כוח מגן וארגון "השומר" היה הראשון שפתח גם את תחום זה ליהודי היישוב בארץ.

תמורה בתחום החינוך – החייאת השפה העברית.

1. פועלו של אליעזר בן-יהודה, מחייה השפה העברית

בן-יהודה הקדיש את חייו למפעל החייאת השפה העברית, והקים את הבית העברי הראשון בעולם – כל השיחות בו התנהלו בעברית. בנו, איתמר, היה הילד הראשון בא"י ששפת אמו – עברית (למרות שאמו דיברה רוסית...). הוא ייסד את עיתון "הצבי", בשפה העברית, בו פרסם רעיונותיו. בן-יהודה ייסד את "ועד הלשון העברית" (לימים, האקדמיה ללשון העברית), וחיבר מילון של השפה העברית. הוא חידש מילים רבות כדי להפוך את העברית לשפה מדוברת. למרות היעדר מורים, חומרי לימוד, ואף מילים בעברית, החינוך הפך לסמל של מאבק למען התרבות והשפה העברית. בשנת 1890 הוקם ביפו בית הספר היסודי הראשון ששפת ההוראה בו הייתה עברית.

2. החינוך העברי מתפתח

החל משנת 1883 השפה העברית החלה לשמש כשפת דיבור בחלק ממקצועות הלימוד בבתי לבנים "תורה ומלאכה" בירושלים. ב-1903 הוקמה הסתדרות המורים שהגדירה לה למטרה לפעול לזכויות המורים, מצב החינוך וצביונו, החייאת השפה העברית והרוח הישראלית. בשנת 1906 הוקמה 'הגיימנסיה העברית' ביפו וב-1911 היא עברה לתל-אביב ושמה שונה לגיימנסיה "הרצליה" ע"ש הרצל. בית-ספר גבוה לאומנויות "בצלאל" הוקם בירושלים בשנת 1906 ובשנת 1908 העברית הפכה לשפת ההוראה העיקרית במושבות.

3. תרבות ועיתונות בעברית

פעילות ענפה לחיזוק השפה והשימוש היום יומי בה התקיימה באמצעות שימוש בספרות, תרבות וחיגים – סופרים רבים החלו לכתוב בעברית בלבד, כמו ש"י עגנון וי"ח ברנר, וערכו ערבי קריאה.

¹ קולקטיב – עוד צורת התיישבות ניסיונית של הציונות – הפועלים ניהלו את עצמם.

להקות תיאטרון חובבות העלו הצגות בעברית – חלקן קלאסיקות מתורגמות וחלקן מקוריות. חגים מסורתיים עוצבו מחדש ברוח חילונית-לאומית והקשר שלהם לארץ חוזק והובלט. נערכו שיעורי ערב ללימוד העברית על מנת שיותר עולים יוכלו להיות חלק מהציבור המרחיב את מעגל העברית והחייאתה.

עיתונות עברית החלה להתפרסם ע"י כל הזרמים הרעיוניים, בתפוצה הולכת ומתרחבת, כאשר היא נכתבת בעברית ומתקיימים בה דיונים ערים על עניין החייאת השפה עצמה, במקביל לדיונים האקטואליים והפוליטיים.

החייאת השפה העברית סייעה לקידום הלאומיות היהודית בכך שקבעה את שפת הלאום בארץ. לאחר מאבק מול היידיש ושפות נוספות, ניצחה העברית והפכה לשפה הרשמית של העם היהודי בציון. חשיבותה של שפה לאומית היא עליונה במאפייני הלאום ואין כמותה לקשור וללכד את העם, לאחד ולייחד אותו מסביבתו. השפה הלאומית מהווה גם מקור לגאווה ומאפשרת לכל עם להחיות את עברו ולספר עליו באופן המיוחד רק לו.

שאלה 12 – התנועות הלאומיות והתנועה הציונית

סעיף א'

שני גורמים שערכו את התפתחות התנועות הלאומיות באירופה במאה ה-19 –

- כוחה של הכנסייה – לאומיות נובעת מתהליך החילון, מהתרחקות מהדת ומרצון להוריד את כוחה של הכנסייה בחיי החברה והמדינה. לכן, הכנסייה ראתה בלאומיות מתחרה ויריב על השליטה בחברה ועשתה מאמץ גדול לדכא רעיון זה. במדינות בהן כוחה של הכנסייה נותר חזק והציבור נותר דתי התקשו מנהיגי התנועות הלאומיות להטמיע את הרעיון ולעודד הצטרפות למאבקם.
- מידת הפיצול החברתי-מדיני-תרבותי הקיים בתוך הלאום – מדינות בהן מידת הפיצול הייתה גדולה, הדבר גרם לעיכוב בגיבוש הזהות הלאומית המאוחדת, וגרר עיכוב במאבק הלאומי.

סעיף ב'

מצד אחד תהליך האמנסיפציה עיכב את צמיחת התנועה הציונית כיוון שהוא פתח בפני היהודים דלתות חדשות והגביר את שאיפתם להשתלב בחברה האירופאית. הקמה של תנועה לאומית יהודית, הייתה מבדילה אותם משאר אזרחי המדינות שבקרבם ביקשו להיטמע. בעקבות האמנסיפציה עברו היהודים מספר תהליכים:

עירור: האמנסיפציה העניקה את הזכות לעבור ממקום למקום. אלפי יהודים עברו מן הכפרים והערים הקטנות לערים הגדולות.

עיסוק במקצועות חופשיים: רפואה, עיתונות, משפטים, מרצים באוניברסיטאות, מוסיקאים, שחקנים, סופרים. במקצועות הללו יכלו היהודים להוכיח את כישורונם וחריצותם. יהודים רבים הלכו ללמוד בעיקר בשל השפעתה של תנועת ההשכלה היהודית, אשר תבעה שינוי בחינוך ושינוי ביחס היהודים למקצועות יצרניים (אם היהודים יהיו יותר יצרניים-יוכלו להשתלב טוב יותר).

חילון וירידת מעמדה של הקהילה היהודית: היהודים, שעברו לערים הגדולות החלו להתנתק מן הקהילה היהודית ולהתרחק מן הדת. רבים מן היהודים ביקשו להיטמע בחברה האירופית והחלו להעניק לילדיהם חינוך כללי, החליפו את היידיש בשפת המדינה, שינו את לבושם ואימצו אורח חיים מודרני-מערבי.

מצד אחר, תהליך האמנסיפציה גם סייע לצמיחת התנועה הציונית: שילוב היהודים עורר את הקנאה בהם ואת התגברות האנטישמיות. ככל שהיהודים השתלבו והתבססו בכלכלה, בפוליטיקה ובתפקידי מפתח, כך

גברה השנאה כלפיהם והם נחשבו למנצלים של החברה האירופאית. האמנסיפציה הצליחה מבחינה חוקתית אך נכשלה מבחינה חברתית. כישלונה יצר אכזבה בקרב היהודים והדבר עורר אצלם רגשות לאומיים ונולד צורך בפתרון לאומי לעם היהודי.

שאלה 13- התנועות הלאומיות – מטרות והגשמה

סעיף א'

מטרות התנועות הלאומיות שפעלו באירופה במאה ה-19 היו אלה:

1. מאבק לשחרור מעול כיבוש זר להשגת עצמאות או מאבק נגד בית המלוכה והכנסייה ובעד הרחבת זכויות בני הלאום (תלוי במצב במדינה).
2. מאבק למימוש ערכי תנועת ההשכלה: חירות, שוויון, ליברליזם.
3. איחוד יחידות פוליטיות נפרדות לכדי מדינה אחת.
4. קביעת אחידות פנימית במדינה: שלטון אחד, שפה, תרבות, מטבע, המנון, דגל.

הדרכים בהן פעלו התנועות הלאומיות כדי להגשים את מטרותיהן היו:

טיפול תודעה לאומית וחיזוק הזהות הלאומית – הקמת מסגרות לאומיות, יצירת וטיפוח תרבות לאומית, יצירת סמלים וטקסים לטיפוח הרגש הלאומי. בעיקר ע"י שימוש באמצעים חינוכיים להפצת המסר הלאומי ולחיזוק וטיפוח הלכידות בין כל בני הלאום: באמצעות החינוך דאגו להאדיר את מורשת העבר המשותף, העבירו מסרים המתרכזים במאפיינים האתניים הייחודיים לאותו לאום והרחיבו את השימוש במיתוסים ובסמלים לטובת הגברת הנאמנות ותחושת השייכות ללאום.

פעילות פוליטית להקמת מדינה לאומית - הקמת אגודות חשאיות, הפגנות וניסיונות להביא למהפכות לאומיות, חיפוש אחר בעלי ברית בפעילות דיפלומטית ויציאה למלחמות.

סעיף ב'

עיקרי התוכן של הצהרת בלפור:

ההצהרה היא איגרת ששלח שר החוץ הבריטי, הלורד בלפור, אל הלורד וולטר רוטשילד, שהיה נשיא הכבוד של הפדרציה הציונית באנגליה.

בהצהרה בריטניה מפרסמת כי היא רואה בעין יפה הקמת בית לאומי לעם היהודי, וכי היא מתחייבת לסייע לעם היהודי בהקמתו בארץ ישראל, וזאת בשני תנאים:

- א. שלא ייעשה דבר העלול לפגוע במעמדם המדיני או בזכויותיהם של היהודים היושבים בגולה – התנאי מתייחס לחשש של יהודים משתלבים ואנטי ציונים שמעמדם במדינות השונות ייפגע. החשש שלהם היה שיזהו אותם עם הציונים, הם יואשמו בנאמנות כפולה והדבר אף עלול לגרום להתפרצויות אנטישמיות נגדם.
- ב. שלא ייעשה דבר העלול לפגוע בזכויותיהם הדתיות והאזרחיות של העדות הלא-יהודיות בארץ-ישראל – התנאי מתייחס לקבוצות החיות כבר ברחבי א"י. הן אינן מוגדרות כקבוצות לאומיות, כמו היהודים, אלא על דרך השלילה – עדות לא יהודיות, ויש לשמור על זכויות הפרט שלהן ולא על זכויות לאומיות כלשהן.

ההצהרה קידמה את מטרת התנועה הלאומית היהודית –

ההצהרה עוררה עם פרסומה התלהבות ושימחה גדולה בתנועה הציונית וברחבי העם היהודי. לאחר שנים רבות שעברו מהקונגרס הראשון, בהן תנופת התנועה קצת נעצרה, ולמרות הערפול ומגבלותיה, התקבלה

ההצהרה כהישג אדיר, אבן פינה בתולדות הציונות שפתחה אפשרויות חדשות. התנועה הציונית ראתה בהצהרה מסמך היסטורי חשוב משום:

- ♦ היה זה ניצחון פוליטי לציונות המדינית של הרצל, התחושה הייתה שווייצמן השיג את הציאטרט שהרצל ייחל לו, והציונות קיבלה הכרה של אומות העולם.
- ♦ ההצהרה ליכדה את העולם היהודי-ציוני ושמשה זרז לעלייה השלישית.
- ♦ מכאן ואילך הצהרת בלפור תשמש קלף מדיני בידי ההסתדרות הציונית במאבקה בממשלת בריטניה למילוי התחייבויותיה. ההצהרה הפכה לאבן פינה של הציונות המדינית לא בגלל מה שיש בה אלא בגלל הפירושים והמשמעויות שייחסו לה התנועה הציונית מזה והעולם הערבי מזה.
- ♦ חבר הלאומים יאמץ לאחר המלחמה את הצהרת בלפור ויעניק לבריטניה מנדט על א"י, שבו כלולה ההצהרה ועל בסיס הצהרה זו.

פרק שלישי – המאבק על הקמת מדינת ישראל

הנבחרים נדרשו לענות על אחת מהשאלות 14-16

שאלה 14 - מקור – היישוב היהודי בארץ ישראל בשנים 1945-1947

סעיף א'

מפעל ההעפלה ביטא את מאבק הישוב נגד מדיניות ה"ספר הלבן" אשר הגביל את העלייה היהודית לא"י. מפעל ההעפלה ניסה להוכיח לבריטים ולעולם כי זו זכותם הלגיטימית של היהודים העקורים מאירופה להגיע לא"י. מפעל ההעפלה התקיים לאורך כל שנות המאבק בבריטים.

מטרות ההעפלה:

- הצלת יהודים -בעיקר פליטי השואה שנותרו באירופה ורצו לברוח ממנה עם סיום מלחמת העולם השנייה.
- חיזוק היישוב – הגדלת מספר היהודים בארץ ישראל והגברת הכוח למגוון המשימות העומדות בפני היישוב – חיזוק הכלכלה והתעשייה, ההתיישבות, ארגוני הביטחון.
- העלאת מצוקת היהודים על סדר היום במטרה לחזק את דעת הקהל העולמית נגד מדיניות הספר הלבן – המדיניות הבריטית שמנעה את כניסת הפליטים לארץ תועדה ופורסמה בתקשורת העולמית ושימשה לעיצוב דעת הקהל והמנהיגים בעולם לגבי המתרחש בארץ.
- ללכד את העם היהודי בתפוצות ולחזק את **הציונות**: להבהיר שביתו של כל יהודי הוא א"י. בקריקטורה ניתן לראות ביטוי למטרה הראשונה והאחרונה – הצלת פליטי השואה מאירופה וההבהרה שביתו של כל יהודי היא א"י. דמות היהודי בסירה הקטנה עם דגל ישראל ושק המטען מאשווץ המשקפת את ניצולי השואה, מוצגת אל מול קני התותחים של המשחתות הבריטיות הניצבות בכוננות בים התיכון על מנת למנוע ממנו להגיע הביתה לארץ ישראל. עוצמת הצי הבריטי המופעלת על היהודי הבודד, שניצל מאימת הנאצים וכל רצונו להגיע הביתה.

סעיף ב'

"תנועת המרי העברי" -

עם סיום מלחמת העולם השנייה הייתה ציפייה ביישוב היהודי שהבריטים ישנו את מדיניותם, כפי שנקבעה ב"ספר הלבן השלישי". למרבה האכזבה, לא עשו הבריטים כל שינוי. תגובת היישוב היהודי הייתה חיזוק המאבק בתחום הצבאי.

באוקטובר 1945 נחתם הסכם בין שלוש המחתרות שפעלו בארץ נגד הבריטים - ההגנה, האצ"ל והלח"י, בו סוכם על הקמת ארגון גג לטובת פעולה משותפת ומתואמת של המאבק בבריטים – תנועת המרי העברי. התנועה פעלה 10 חודשים – בין אוקטובר 1945 ועד ליולי 1946.

מטרות הקמת תנועת המרי העברי (למה להקים תנועה מאוחדת)

1. המטרה הכללית היא שינוי המדיניות הבריטית והתקדמות לקראת הקמת מדינה, הפעם באמצעות פעילות צבאית.
 2. חיזוק כוחו של היישוב היהודי מול בריטניה: המחתרות הגיעו למסקנה כי פעולה משותפת ומתואמת של שלוש תנועות, תביא להגברת כוחו של היישוב היהודי בא"י במאבקו מול בריטניה ותייצר פעולות גדולות ומשמעותיות יותר כנגד הבריטים.
 3. גיוס דעת קהל עולמית: פעולה משותפת תאפשר חשיפה משמעותית יותר למצוקת היהודים פליטי השואה. כך ניתן יהיה לגייס את דעת הקהל העולמית נגד מדיניות שלטון המנדט הבריטי בא"י.
 4. הכפפת ארגוני הפורשים: הנהגת היישוב רצתה להכפיף את ארגוני הפורשים (לח"י והאצ"ל) למרותה במטרה למתן את פעולותיהם שנתפסו כקיצוניות.
- דרך הפעולה של תנועת המרי:

- כל אחת מהמחתרות המשיכה לפעול בנפרד אך נקבעה מפקדה משותפת – ועדת X, בה היו חברים נציגי כל הקבוצות הפוליטיות המרכזיות ביישוב. כל הפעולות אושרו ע"י הוועדה שהייתה כפופה לסוכנות היהודית.
 - כל מחתרת רכשה בעצמה את הנשק שלה ללא צורך באישור המפקדה.
 - נקבעו פגישות קבועות בין נציגי המחתרות, בהן דנו על פעולות בתחום המעשי והמדיני.
 - פעולות "תנועת המרי" נשאו אופי סמלי - נבחרו יעדים בעלי חשיבות צבאית ופוליטית.
- לדעתי לפעולות תנועת המרי הייתה השפעה על החלטת הבריטים להעביר את שאלת א"י לאו"ם. פעולות התנועה סייעו להתשת הבריטים בארץ. למשל פיצוץ תחנות משטרה ומכ"ם בריטיות ברחבי הארץ - בגבעת אולגה, סידני עלי (הרצליה), כפר ויתקין ושפיים, גרמו לבריטים לקושי בשליטה בארץ, ובעיקר בחופים בהם ניסו למנוע ממפעילים לעלות. לדעתי מדובר בהשפעה מצטברת, שפעולות תנועת המרי היו חלק ממנה. בנוסף לה, הפעולות האלימות של האצ"ל והלח"י, פעולות ההעפלה שנעשו מול עיני העולם כולו והפעולה המדינית הרצופה והעיקשת של מנהיגי היישוב והציונות בעולם הפכו את פעילות היישוב לאחר הסיבות להעברת שאלת א"י לאו"ם.

שאלה 15- החלטת האו"ם בכ"ט בנובמבר 1947

סעיף א'

- השיקולים שהניעו את ברית המועצות לתמוך בתכנית החלוקה שעלתה להצבעה באו"ם בכ"ט בנובמבר 1947 –
1. השפעת המלחמה הקרה - תמיכה במדינה יהודית תאפשר לברה"מ השפעה באזור, זאת ע"י הפיכת המדינה היהודית נאמנה לברה"מ (הצבעה תומכת בהקמת המדינה תשיג את הנאמנות). בכך תוכל ברה"מ ליזכות בדריסת רגל במזרח התיכון ולבסס את מעמדה באזור, במסגרת כוונות ההתפשטות שלה על רקע המלחמה הקרה.

2. **הסבל היהודי בתקופת השואה מצדיק הקמת מדינה ליהודים**, (על פי נאום גרומיקו): גרומיקו הזכיר בנאומו את סבלו של העם היהודי בכלל ובתקופת מלחמת העולם השנייה בפרט, ואת חוסר האונים שגילו מדינות העולם בהצלת העם היהודי. לכן מגיעה ליהודים מדינה משלהם.
3. **תחושת ההזדהות של העם הרוסי עם גורלם של היהודים במלחמת העולם השנייה**: גרומיקו בנאומו הדגיש את הסבל והייסורים שעבר העם היהודי בשואה, ואת המחיר הכבד ששלמה ברה"מ במהלך המלחמה. שני אלו יצרו תחושת שותפות גורל של ברה"מ עם היהודים. לכן מגיעה לעם היהודי פיצוי בדמות המדינה כפי שגם לברה"מ מגיעה פיצוי על סבלה במלחמה.
- תרומת תמיכה זו להכרעה באו"ם בעד תכנית החלוקה - העמדה של ברה"מ הייתה הפתעה והיא דרבנה את ארצות-הברית לתמוך גם כן בתוכנית החלוקה כדי לא להשאיר לברית-המועצות את ההשפעה באזור לאחר עזיבת הבריטים. האמריקאים חששו שנוכחות סובייטית במזרח התיכון תעביר לצדס גם את הערבים ותפגע בכך באינטרסים האמריקאים.
- כך נוצר מצב נדיר בו שתי המעצמות הצביעו בעד החלוקה, ומרבית מדינות העולם שהושפעו מהמלחמה הקרה ביניהן, הצביעו כמוהן.

סעיף ב'

עיקרי תוכנית החלוקה שהתקבלה באו"ם בכ"ט בנובמבר 1947 -

- סיום המנדט הבריטי על ארץ-ישראל - לא יאוחר מ-1 באוגוסט 1948.
- חודשיים לאחר יציאת הצבא הבריטי יקומו בא"י 2 מדינות - מדינה ערבית ומדינה יהודית וירושלים יקום שלטון בינלאומי:
 - מדינה יהודית: הנגב, מישור החוף מבאר טוביה ועד עכו, רוב העמקים, הגליל התחתון והמזרחי כולל הכינרת ואגם החולה. 55% משטח א"י.
 - מדינה ערבית: הגליל המערבי, יהודה שומרון. 45% משטח א"י.
 - אזור בינלאומי בפיקוח האו"ם שיכלול את העיר ירושלים וסביבותיה. האזור שיהיה מפורז משום קדושתה של ירושלים לשלוש הדתות. כמושל העיר לא יתמנה יהודי או ערבי אלא אדם מבחוץ. את ביטחון הפנים תאבטח משטרה שאנשיה יגויסו בחו"ל.
- קיום אחדות כלכלית בין שתי המדינות ושיתוף פעולה ביניהן בענייני תחבורה ומקורות מים.
- עד לביצוע ההחלטה נקבעה תקופת מעבר קצרה:
 - על ממשלת המנדט למסור בהדרגה את סמכויותיה לוועדת ביצוע בינלאומי מיוחדת לתקופת המעבר. בתקופת המעבר יפונה שטח מתאים במדינה היהודית ובו נמל לצורכי עלייה.
 - הוועדה הבינלאומי המיוחדת תקבע את הגבולות של כל מדינה, ובכל מדינה תקום ממשלה זמנית שתגייס גם כוח משטרה כדי לשמור על הסדר ועל הגבולות.
- יתרון אחד של תכנית זו עבור היישוב היהודי בארץ ישראל והתנועה הציונית - יש אישור של העולם להקים מדינה יהודית בארץ ישראל. הצ'רטר אליו חתר הרצל עם הקמת התנועה, הושג סוף-סוף.
- חסרון אחד של תכנית זו עבור היישוב היהודי בארץ ישראל והתנועה הציונית - ירושלים נקבעה כבינלאומית בשליטת האו"ם. בנוסף לחוסר ההסכמה של האו"ם לחלק את העיר בדומה לחלוקת הארץ, הייתה בשטח המדינה הערבית, כך שליהודים קשה יתר להגיע למקומות הקדושים להם.

שאלה 16 - מלחמת העצמאות והסכמי שביתת הנשק

סעיף א'

מלחמת העצמאות הייתה מלחמה על הקמתה ועל קיומה של מדינת ישראל – טענה זו ניתן לנמק באמצעות הבנת תיקוף המלחמה – מדובר בעצם בשתי מלחמות המתקיימות ברצף – מלחמה פנימית בין היישוב היהודי וערביי הארץ – החל מהחלטת החלוקה באו"ם, בכ"ט בנובמבר 1947, ועד להכרזת העצמאות ב-14 במאי 1948, מלחמה על הקמת המדינה. בתקופה זו הבריטים עדיין בארץ וערביי הארץ, בסיוע מתנדבים ממדינות ערב השכנות מנסים במאמץ גדול למנוע את הקמת המדינה. לשם כך הם פוגעים בערים המעורבות, ביישובים המבודדים, בדרכים ובתשתיות של היישוב היהודי ואף מכניסים את ירושלים למצור. התאוששות היישוב באמצעות תכנית ד' מאפשרת בסופה של התקופה את הקמת המדינה. אך מלחמת העצמאות לא הסתיימה בכך. המאבק על קיומה של המדינה הצעירה ממשיך לתוך תקופת המלחמה השנייה – המלחמה הסדירה, מלחמה בין צה"ל הצעיר לבין צבאות מדינות ערב הפולשות לשטחה של ישראל. בשלב מלחמה זה, לפחות בחלקה הראשון קיומה של המדינה נמצא בסכנה אמיתית, כוחותיה של המדינה הצעירה היו מותשים לאחר לחימה ממושכת, כמות הנשק ואיכותו נפלו באופן משמעותי מזה של האויב (רק 60% מאנשי ההגנה היו בעלי נשק אישי), והיא התמודדה במקביל עם הקמת מדינה: קליטת גלי עלייה גדולים, הכפפת המחתרות לצה"ל ואירועי קיצון כמו אלטלנה ורצח שליח האו"ם.

סעיף ב'

"הקו הירוק" הוא קו הגבול שסוכם בהסכמי שביתת הנשק של סיום מלחמת העצמאות מול סוריה, לבנון, מצרים וירדן. גבול זה הוכר ע"י מרבית העולם כגבול הבינלאומי של מדינת ישראל, אך מדינות ערב החתומות עליהם ראו בו קו גבול צבאי בלבד ולכן זמני. הקו עובר ברובו על גבולות ישראל המנדטורית – הגבול שהיה בין המנדט הבריטי לשכנות הערביות, ללא יהודה ושומרון וחבל עזה. עיקרי ההסכמים עם כל מדינה מפרטים את מתאר הגבול עצמו. מניע אחד של מדינת ישראל לחתום על הסכמי שביתת הנשק בסיום מלחמת העצמאות – המצב האסטרטגי השתפר: המצב המדיני השתפר – עם הקמת המדינה הכירו בה מרבית מדינות העולם ובמאי 1949 התקבלה כחברה באו"ם. המצב הצבאי השתפר ויש רצון לשמרו - הגליל כולו בידי צה"ל, בדרום גורשו המצרים למעט "כיס פאלוגיה". הלחימה עם הירדנים נעצרה ויש נכונות לסכם עימם את קווי הגבול. מניע אחד של מדינות ערב לחתום על הסכמי שביתת הנשק בסיום מלחמת העצמאות - המצב הצבאי היה גרוע ונעשה מאמץ לעצור את ההתדרדרות ולהינצל מתבוסה מוחצת. בכל החזיתות נעצרה הלחימה עם ניצחון של צה"ל ומנהיגי מדינות ערב חששו שהתמשכות המלחמה רק תוביל להפסדים נוספים.

פרק רביעי – סוגיות נבחרות בתולדות מדינת ישראל

הנבחרים נדרשו לענות על אחת מהשאלות 17-19

שאלה 17 - מקור – היהודים בארצות האסלאם

סעיף א'

מצב היהודים בעירק בתקופה בה נשלח המכתב ע"פ תיאור המחבר – בתקופת כתיבת המכתב – 1922, שולטים בעירק הבריטים. באותה תקופה חיו בעיראק כ-120 אלף יהודים. מעמד המשפטי היה זהה למעמד של המוסלמים. ליהודים ניתנו חמישה מושבים בפרלמנט, זכות לנהל מערכות חינוך ודת עצמאיות ואפשרות לשרת במשרות מטעם השלטון. במכתב עדות רבה למצבם הטוב של היהודים בחברה עירקית – "...תופסים מעמד חשוב. הם מהווים שליש מאוכלוסיית הבירה ותופסים חלק גדול

של סחר הארץ ומייצגים שיעור יותר גדול של משכילים מאשר המוסלמים... היהודי נחשב... כאדם מוצלח מאוד..."

יחד עם זאת כאשר הם נוקטים בעמדה פרו-ציונית, הם מהווים איום על הלאומיות העירקית המתעוררת – דווקא בגלל מעורבותם הגדולה החברה ובכלכלה המקומית "אתם יודעים שבכל ארצות ערב התנועה הציונית נחשבת כאיום רציני על החיים הלאומיים הערניים... הארץ מצפה ממנו לגמול לה בחזרה על טובותיה הפזרניות... יוכיח נאמנות בלתי מעוררת לארצו...". יש ציפייה שהיהודים יגלו נאמנות לעירק. אחת הסיבות שהובילה להידרדרות במצב היהודים בארצות האסלאם החל משנות הארבעים של המאה ה-20, הבאה לידי ביטוי בקטע היא הלאומיות הגוברת בארצות האסלאם – המגמות הלאומיות בעולם הערבי הדגישו את המשותף בין בני הלאום ודחו גילוי תמיכה בכל לאומיות אחרת, מתחרה. העירקים תפסו את הציונות כזהות אויבת וכרצון יהודי להיפרד מהחברה ההולכת ומתגבשת "התנועה הציונית נחשבת כאיום רציני על החיים הלאומיים הערניים..." בנוסף זוהתה הציונות כזו השוללת את זכויות הפלסטינים בא"י ולכן "כל אהדה לתנועה הציונית אינה אלא בגידה בנושא הערבי".

סעיף ב'

לדעתי הגורם העיקרי שהוביל ליציאת היהודים מעירק היה מלחמת העצמאות של מדינת ישראל - לאחר פרוץ מלחמת העצמאות והקמת מדינת ישראל (1948), התעורר גל של פגיעות ביהודים, בבגדד ובמקומות נוספים. על רקע השתתפות כוחות צבא עיראקי במלחמה בישראל החל השלטון להחמיר את יחסו ליהודים. המקרה החמור ביותר היה כאשר סוחר יהודי עשיר בשם שפיק עדס, הואשם ברכישת נשק עבור הציונים בא"י. הוא נידון למוות והוצא להורג בפני המון גדול שבא לחזות בתלייתו. כישלונות הצבא העיראקי במלחמת העצמאות גרמו לכך שעוד ועוד יהודים הועמדו למשפט ונאסרו לתקופות מאסר שונות.

מיד לאחר תום המלחמה, בשנת 1950 הבינה ממשלת ישראל, שחיי יהודי עיראק בסכנה קיומית ויש להעלותם באופן מידי לארץ ישראל. ממשלת עיראק הסכימה לעלייה המאורגנת בתנאי שהיהודים יוותרו על כל רכושם. במבצע עלו לארץ כ- 120,000 יהודים (בעיראק נשארו כ- 6,000 יהודים בלבד).

שאלה 18 - קליטת העלייה בשנות החמישים והשישים

סעיף א'

מדיניות "כור ההיתוך" - "כור ההיתוך" הינו השם שניתן לתפיסה שהנהיגו מנהיגי המדינה בנוגע לקליטת העולים בשנים אלו. בבסיס התפיסה עמדה המטרה לשלב באופן מוחלט את המהגרים החדשים בחברה הישראלית גם במחיר מחיקת זהותם התרבותית הקודמת. על פי תפיסת כוך ההיתוך, יש לבנות בארץ תרבות ישראלית חדשה ולכן על העולים לוותר על תרבותם ואורח חייהם הקודמים. בן גוריון שאף ליצור אפיון של דמות "הישראלית", ולאפיין אנשים לא כ"עיראקים", "פולנים" וכו' אלא כ"ישראלים". לבן-גוריון היה חשש גדול, כי חברה שתיבנה מקבוצות מרובות ומגוונות כל-כך, לא תצליח להישאר מאוחדת. דמות "הישראלית" ע"פ התפיסה הוא "הצבר": חזק, מגן על מולדתו, חי מעבודת כפיים (עבודה פיזית), בעל תרבות מערבית (אירופאית) ומעמיד את צרכי החברה מעל צרכיו האישיים. הנחות היסוד של תפיסת כור ההיתוך:

- השאיפה לאחידות תרבותית של אזרחי המדינה – כמו בשאר המדינות המודרניות.
- קיים מדרג תרבותי: התרבות של "היהודי החדש" שנוצרה בארץ בימי העלייה השנייה, טובה יותר מהתרבויות האחרות מהן הגיעו העולים החדשים.

- שלילת הגולה: הנחת היסוד לפיה היהודי בגלות היה "חולה" ובא"י עליו להבריא ממחלתו – כלומר להיות חזק, לדעת להגן על עצמו, לעבוד בעבודות פיזיות (ולא במקצועות שקשורים לכסף כמו בגולה). ציטוט שמלמד על הנחה זו: "יש להוציא את היהודים מהגלות ולהוציא את הגלות מהיהודים".
- המדינה ראתה עצמה כבעלת זכות לדרוש מכל העולים, מכל הגלויות, לזנוח את תרבותם הקודמת ולאמץ את התרבות העברית החדשה.

הסיבות לנקוט במדיניות זו

כמו כל תופעה היסטורית, יש לבחון את גישת "כור ההיתוך" בהקשרה ההיסטורי:

- נוצר צורך ליצור זהות חדשה למדינה חדשה. חלק מבניית זהות חדשה הוא שלילת הזהות הקודמת של כל התושבים.
 - לאחר הקמת המדינה נקלט מספר חסר תקדים של עולים וממספר גדול של מדינות ותרבויות והיה חשש שלא ניתן יהיה להתמודד עם אתגרי המדינה ללא אחידות בין אזרחיה.
 - הזהויות השונות נתפסו כאיום על הזהות שכבר נוצרה בארץ (במיוחד כשקיימות שלל זהויות משלל מדינות) ועלה חשש שהעולים ישנו את אופייה של המדינה שהתגבש ע"י החלוצים.
- מדיניות כור ההיתוך התבטאה בדרכים רבות: קליטת בני נוער בקיבוצים, עיברות השמות וכפיית התנהגות "צברית" במעברות.

מדיניות "כור ההיתוך" השפיעה על דרכי הקליטה בתחום החינוך - אחד האמצעים של הממשלה להתמודד עם קליטת העלייה וגיבושה של החברה הייתה חקיקה בתחום החינוך: הנחלת הלשון העברית, חוק לימוד חובה וחוק חינוך ממלכתי. בשנים הראשונות לקיומה, מערכת החינוך הישראלית שיקפה באופן קיצוני את תפיסת כור ההיתוך, בכך שהיא שאפה למחוק אצל העולים את הסימנים שהוגדרו "גלותיים". בן גוריון דרש שהחינוך במחנות העולים יהיה אחיד, ועל פי תפיסה זו למשל, חויבו למשל ילדים עולים דתיים, בעיקר מתימן, לגזוז את פאותיהם.

מדיניות "כור ההיתוך" השפיעה על דרכי הקליטה בתחום ההתיישבות – הקמת עיירות הפיתוח - עיירות הפיתוח היו ניסיון לפתור את מצוקת הדיור שנוצרה בגלי העלויות הגדולים, ולחזק את מעגל ההתיישבות בארץ. המטרות הלאומיות לשמן הוקמו עיירות אלו: פיתוח התיישבות באזורים שוממים בארץ ובגבולותיה, פתרון לבעיות הדיור, פיתוח תעשייה וכלכלה בארץ לצמצום התלות בגורמי חוץ.

עיירות הפיתוח נועדו להיות בעלות אופי תעשייתי – כלומר המפעלים סיפקו את מקור הפרנסה העיקרי של התושבים (כמו מפעלי ים המלח ליד דימונה). בין 1948 – 1963 הוקמו ברחבי הארץ כ-30 עיירות פיתוח בנגב ובמרכז. ברוב הערים לא מנתה האוכלוסייה יותר מ-20,000 נפש. התיישבות זו שינתה את פניה של המפה העירונית בישראל.

קליטת העולים בעיירות הפיתוח לקתה בחסר – הן מבחינה חברתית והן מבחינה מקצועית. העולים הושארו כקבוצה נבדלת, שזכתה ליחס מזלזל מצד ותיקי הישוב. כמו כן, העולים עברו הסללה מקצועית לפי צרכי המדינה ולא לפי כישוריהם או רצונותיהם. מדיניות זו היא ניצנה הראשונים של הפער העדתי שאותותיו ניכרים עד היום

סעיף ב'

אירועי ואדי סאליב – וואדי סאליב היא שכונת עוני (ערבית לשעבר) בתחתית העיר חיפה, שמרבית תושביה בשנות ה-50 היו יוצאי מרוקו שנשלחו להתגורר בה.

בשנת 1958, חיו בארץ כ-160 אלף יוצאי מרוקו ומצבם היה קשה. רבים מהם התפרנסו בדוחק מעבודות זמניות והתגוררו בעיירות מרוחקות. אלו מהם שהגיעו אל הערים הגדולות, התגוררו בשכונות עוני צפופות, דוגמת ואדי סאליב. בשנה זו עדיין חיו משפחות רבות במעברות, שרבות מהן היו מקרב יוצאי מרוקו.

האירועים

המהומות בואדי סאליב התחילו בתגרה מקומית בבית קפה בשכונה. כוחות משטרה שהגיעו למקום, ירו באחד המשתתפים בתגרה, **עקיבא אלקריף**, שלטענתם היה שיכור וגילה התנגדות. הפצוע הובל לבית חולים אך בשכונה נפוצו שמועות-שווא שהסעירו את הרוחות, לפיהן הפצוע מת.

קבוצת פעילים מהשכונה, ניצלו את האירוע כדי לקדם את מטרותיהם החברתיות-פוליטיות. הם חיברו כרוז אשר קישר בין הכוח שהפעילה המשטרה כלפי השיכור, ובין יחס הקיפוח והאפליה כלפי העולים ממרוקו תושבי ואדי-סאליב. הפעילים אירגנו הפגנה בה נשאו דגלים שחורים ואת דגל המדינה טבול בדם. ההפגנה התפזרה ללא אלימות. למחרת שוב התחוללו התפרעויות בכמה מוקדים בשכונה: המתפרעים הציתו מכוניות, פגעו בבתי קפה ובמועדונים של מפא"י (מפלגת השלטון) ושל הסתדרות העובדים (ארגון המזוהה עם השלטון ועם היישוב הוותיק). צעירים מהשכונה עלו להר הכרמל ופגעו בחלונות ראוה ובאוטובוס נוסע. בתגובה, עצרה המשטרה חלק מהמפגינים, אך המהומות התפשטו לאזורים נוספים בארץ.

תוצאות האירועים

בעקבות המהומות הוקמה ועדת חקירה ציבורית. על הוועדה הוטל לבדוק את הגורמים לאירוע ואת מהלכו, ולהציג המלצות לטיפול במניעתם בעתיד. בפני הוועדה העיד אחד מיוזמי המאבק - דוד בן הרוש.

דבריו שיקפו את המרירות הרבה של יוצאי צפון אפריקה, והביאו לתחילתו של ויכוח חריף שהתנהל בעיקר בעיתונות. חלק מהציבור טען כי בישראל אכן מתקיימים קיפוח ואפליה על רקע מוצא עדתי. אך היו גם שסירבו לשמוע את קולות הביקורת של יוצאי צפון אפריקה וטענו כי מצבם הירוד נובע "מאיכותם" (כלומר הם אינם מוכשרים מספיק ומובילי המאבק הם "יסודות עבריינים").

המהומות ברחבי הארץ ומסקנות הדו"ח, חייבו את מקבלי החלטות בישראל ואת הציבור להתעסק בנושא שעד עתה לא עמד בראש סדר היום. רבים החלו להבין כי המהומות נבעו ממצוקה חברתית-עדתית קשה, ופתרון הבעיות מחייב תכנון מדיניות שתשנה את סדר העדיפויות של החברה בישראל. האירועים אכן השפיעו על החלטות הגורמים הממלכתיים בתחומים חברה וכלכלה.

השפעת אירועי ואדי סאליב על החברה הישראלית

1. שאלת הקיפוח של עולי ארצות האסלאם הועלתה בפעם הראשונה במלוא חריפותה בפני כלל אזרחי המדינה: נחשפו המרירות והתסכול שהצטברו בקרב עולי ארצות האסלאם נגד החברה והממסד במדינת ישראל. החסרונות והקשיים של תהליכי הקליטה של חלק מיהודי ארצות אלה, הועלו בפעם הראשונה למודעות הציבור והמדינה.
2. בעקבות המלצות הוועדה הציבורית, ביצעו הממשלה והעיריות תיקונים ושיפורים מיידיים: שכר הפועלים הוגדל, מכסת ימי העבודה בחודש שנתנו לשכות העבודה הוגדלה, מתן קצבאות למשפחות מרובות ילדים זורז, ונעשו ניסיונות לפתור בעיות של מחוסרי דיור ומפוני מעברות.
3. המפלגות הוותיקות הגדילו את מספר המועמדים יוצאי ארצות האסלאם. במקביל הוקמו מספר רשימות לכנסת שרוב חבריהן יוצאי עדות המזרח.
4. אירועי ואדי סאליב, מהווים את הניצנים הראשונים להמשך המאבק בשנות ה-70 של תנועות המחאה כמו "הפנתרים השחורים".

שאלה 19- מלחמת ששת הימים (1967) ומלחמת יום הכיפורים (1973)

סעיף א'

הגורמים לפרוץ מלחמת יום הכיפורים:

מנהיגי מצרים וסוריה רצו להשיב את הכבוד והשטחים:

- א. רצון לשקם את כבוד הצבאות והעם שנפגע קשות במלחמת ששת הימים. המצרים הרגישו שישראל מזלזלת ביכולות הצבאיות המצריות, בעיקר בעקבות ההפתעה שהשיגה והניצחון במלחמת ששת הימים.
- ב. הרצון להחזיר למצרים וסוריה את השטחים שהפסידו במלחמות שונות (מלחמת העצמאות, ששת הימים). משלא הושגה התקדמות בהחזרת השטחים באופן מדיני, ביקש סאדאת לשבור את הקיבעון המדיני ע"י מלחמה. סאדאת ראה כנראה בפתיחת המלחמה מהלך שיגרום לפתיחתו של משא ומתן מדיני שיביא לנסיגת ישראל מסיני.

בין השנים 1970-1972 פנה סאדאת לאו"ם ולאמריקאים מספר פעמים בבקשה להיכנס למשא ומתן עם ישראל. בכל הפעמים הציג דרישות מקדימות לשיחות - נסיגה מלאה מסיני ועזה והשגת פתרון צודק לפליטים הפלסטינים. ממשלת ישראל הודיעה כי היא מוכנה למו"מ אך ללא תנאים מוקדמים או התחייבות מראש על גבולות סופיים. לאור הפערים הגדולים בין העמדות, ננטשו יוזמות המו"מ.

בשנים אלו איים סאדאת מספר פעמים שיצא למלחמה נגד ישראל ואף הכריז כי הוא מוכן להקריב מיליון חיילים כדי להחזיר את האדמות המצריות – אף אחד מהאיומים לא יצא לפועל.

המלחמה החלה בהפתעה מוחלטת לצד הישראלי. ההפתעה נבעה מהסיבות האלה:

1. תפיסה מודיעינית שגויה - "הקונספציה"

למודיעין הישראלי הייתה תפיסה שגויה לגבי המציאות מול מדינות ערב והסיכוי לפרוץ מלחמה. ההנחה השגויה גרמה לחוסר הערכות ומוכנות של המנהיגות הישראלית ושל הצבא ובכך תרמה לפרוץ המלחמה. הנחות היסוד של המודיעין הישראלי היו:

- א. מצרים לא תחדש את האש עד שלא יהיו ברשותה מטוסים המסוגלים לתקוף מטרות בעומק מדינת ישראל (או טילי קרקע-קרקע).
- ב. סוריה לא תצא למלחמה לבד בלי מצרים.
- הערכת המודיעין הישראלי הייתה כי לא צפויה מלחמה לפני שנת 1975.
- בישראל התייחסו בהתנשאות ובחוסר אמון להצהרותיו החוזרות של סאדאת ולא עשו מאמץ על מנת להיענות לקריאותיו, וכן זלזלו ביכולתו של הצבא המצרי.
- ההנהגה המדינית-ביטחונית הניחה שגם אם יפרוץ עימות, הכוח הצבאי הסדיר בסיוע חיל האוויר, יוכלו לבלום אותו, ולכן אין צורך לגייס מילואים מראש (אלא רק במידת הצורך).
- המודיעין הישראלי פירש באופן שגוי את כל הסימנים המקדימים בעקבות הנחת המוצא של המפקדים הבכירים. ראשי המודיעין דבקו בעמדתם כי "הסבירות למלחמה נמוכה ביותר", למרות שלל הידיעות שקיבלו. רק בבוקר יום הכיפורים ה-6 לאוקטובר התקבלה ידיעת מודיעין אמינה שלה כבר לא יכלו להתכחש. פרשת כשלון המודיעין ואי מוכנותו של צה"ל לפתיחת המלחמה כונו בציבור לאחר המלחמה בשם "המחדל".

2. תחושת עליונות צבאית: הניצחון המוחץ בששת הימים הביא לתחושת שאננות של ישראל. ישראל חשה בעמדת כוח צבאית ברורה מול מדינות ערב. לתחושה זו התלוותה הרגשת זלזול ביכולת הצבאית של צבאות ערב והערכה כי לא יוכלו לשקם את כוחם הצבאי במשך זמן רב.

3. ביטחון ביכולות הישראליות:

א. ביטחון ביכולת ההתרעה: היות ולישראל אין עומק אסטרטגי (שטחים שהיא יכולה להילחם בהם מבלי לסכן את מרכזי האוכלוסייה שלה), בנתה ישראל מערך מודיעין משוכלל שהיה אמור לאפשר התרעה מספקת (מספר ימים) למטרת גיוס מילואים. הסתבר כי מערך המודיעין אומנם היה משוכלל והזרים ידיעות על הכנות מצרים וסוריה למלחמה, אך הידיעות לא תורגמו כראוי להתרעה על פרוץ מלחמה. המודיעין נכשל בכך שלא סיפק בזמן התרעה על המלחמה המתקרבת.

ב. ביטחון ביכולת חיל האוויר להכריע: לאור הצלחתו המרשימה של חיל האוויר במלחמת ששת הימים, המשיכה ישראל לבנות חיל אוויר חזק, והאמינה כי עליונותה האווירית תכריע את המלחמה הבאה. עם פרוץ המלחמה באופן מפתיע נפגעו כוחות חיל האוויר ולא הצליחו לספק את העליונות האווירית לה ציפו המנהיגים.

ג. ביטחון בקו בר-לב: לאורך תעלת סואץ הוקם קו ביצורים חזק. ההנחה הרווחת הייתה כי קו הביצורים, בשילוב יחידות השריון, יעמדו בהתקפה מצרית. הנחה התבררה כלא נכונה, כיוון שמיד עם תחילת המלחמה נפרץ קו בר-לב, ותוך מספר ימים הוא נכבש ע"י המצרים (למעט מעוז אחד).

תיאור כיצד החלה המלחמה - המלחמה פרצה בשתיים בצהריים של יום שבת ה-6 באוקטובר, כאשר צבאות סוריה ומצרים פלשו לשטחי המדינה, בהפתעה. המצרים חצו את תעלת סואץ וחדרו לקו בר-לב אותו הם כבשו. הסורים חדרו לקו המוצבים ברמת הגולן והחלו בתנועה מזרחה לכיוון הכנרת. כוחות צה"ל בכל החזיתות לא היו מוכנים למתקפה ובימים הראשונים ספגו אבדות קשות ואבדו שטחי שליטה רבים.

סעיף ב'

התוצאות המידיות של מלחמת יום הכיפורים -

- למרות ההפתעה ותנאי הפתיחה הקשים, הצליח צה"ל לעבור להתקפה וליצור מהפך במגמת המלחמה: לקראת סוף המלחמה הסתמן ניצחון ישראלי ברור בכל החזיתות, כאשר צה"ל התמקם במרחק 40 ק"מ מדמשק ו-101 ק"מ מקהיר. בסיום הסכמי שביתת הנשק הוחזרו השטחים למדינות השכנות וישראל נותרה בגבולות סיום מלחמת ששת הימים. למרות הניצחון נותרה בציבור הישראלי תחושת תבוסה קשה ואכזבה.
- מחיר המלחמה בישראל היה כבד ביותר: 2,569 הרוגים, 7,251 פצועים, 301 שבויים ועשרות נעדרים (החלו פעולות נרחבות לאיתורם שחלקן נמשכות עד היום). אבדות כבדות במטוסים וטנקים, ומחיר כלכלי בעקבות קיפאון במשק.
- הוקמה ועדת חקירה ממלכתית - ועדת "אגרנט": הועדה חקרה את מחדלי המלחמה ומסקנותיה הופנו כנגד הדרג הצבאי: הרמטכ"ל רא"ל דוד אלעזר נאלץ להתפטר, ושורה של קצינים בכירים באגף המודיעין ובפיקוד דרום הודחו. לוועדה לא היו מסקנות לגבי הדרג המדיני.

השפעה של תוצאות אלה על החברה בישראל (ניתן להציג שלוש מאלה) -

- נפגעה תחושת הביטחון והאמון במערכת הביטחון ובהנהגה המדינית. החברה הישראלית עד כה אופיינה בתחושת סולידריות גבוהה וגם אם נפרצו בה סדקים הם טושטשו ע"י תחושת אמון גדולה בהנהגה ובדרכה. המלחמה היוותה שבר שאפשר לתחושות חוסר האמון לפרוץ ולאחריה הממשלה והצבא היו נתונים לביקורת ציבורית יסודית. כמו כן, התערער האמון בשורה של אישי ציבור בצבא ובדרג הפוליטי (בראשם ראש הממשלה גולדה ושר הביטחון משה דיין).

- הופעת תנועות מחאה: החלו להופיע תנועות מחאה שאנשיהן היו קצינים וחיילים שחזרו מן המלחמה. אחד ממובילי תנועות המחאה היה סרן מוטי אשכנזי, שהיה מפקד מעוז היחיד בקו ברלב שלא נפל בידי המצרים. תנועות המחאה קיימו הפגנות וקראו להתפטרות הממשלה ואנשי מפתח בה. תנועות המחאה ביטאו את השבר שחל באמון שנתנו האזרחים בהנהגה המדינית והצבאית.
- התמודדות קשה עם השכול, עם השבויים והנעדרים: נושאים כאובים אלו הפכו למרכזיים בציבור הישראלי. הוקם מרכז מיוחד לאיתור שבויים ונעדרים, ונעשו מאמצים רבים להתחקות על גורלם. מקומו של השכול בחברה החל להשתנות: החל שיח שבמרכזו השאלה האם כל מלחמה היא מוצדקת, והאם לא הגיעה העת למצוא דרך אחרת להתמודד עם שכנינו.
- הגברת הקיטוב בחברה הישראלית בעניינים מדיניים: בחברה הישראלית גבר הקיטוב בין ימין מדיני, לשמאל מדיני. הימין - שקרא להגביר את האחיזה בשטחי יהודה ושומרון על ידי התנחלות רחבת היקף (נציגיו היו תנועת "גוש אמונים"). השמאל - קראו לוותרים טריטוריאליים לערבים תמורת הסדר שלום (נציגיו היו תנועת "שלום עכשיו").